

Janusz Krzysztof Kozłowski

Problem kultury Shabarakh-usu i niektóre zagadnienia sporne epoki kamienia w południowej Mongolii

Le problème de la civilisation de Shabarakh-usu et certaines questions sujettes à discussion concernant l'âge de pierre en Mongolie du Sud

WSTĘP

Teren Mongolii zajmuje kluczowe miejsce w problematyce epoki kamienia w Centralnej Azji. Liczne stanowiska paleolityczne i neolityczne, znane dziś zarówno z pustynnych obszarów Gobi, jak i z dorzeczy Selengi, Orchonu i Ononu, wypełniają powoli lukę, jaka istniała na mapie osadnictwa epoki kamienia pomiędzy stosunkowo dobrze poznanymi ośrodkami bajkalsko-minusińskim i północno-wschodnio-chińskim.

Stosunkowo najwcześniej rozpoznano stanowiska z epoki kamienia w dolinach Selengi i Orchonu. Zawdzięczać to należy ośrodkowi naukowemu powstałemu w drugiej połowie ubiegłego stulecia w Kiachcie w oparciu o Kiachtinsko-Troickosławskoje Otdielenie Priamurskiego Otdieła Russkiego Geograficznego Obszczestwa, z którym współpracowali także Polacy, m. in. J. Talko-Hryniewicz. Z ramienia wspomnianego towarzystwa w latach 1897—1898 W. I. Razincew zbiera pierwsze materiały paleolityczne, które dały początek kolekcjom wyrobów kamiennych w Muzeum Miejskim w Kiachcie. W tymże okresie ekspedycja Towarzystwa Geograficznego pod kierunkiem N. M. Jadrincewa poszukuje materiałów do archeologii doliny Selengi i Orchonu¹. Zainteresowanie doliną Selengi było kontynuowane w początkach bieżącego stulecia (możemy wówczas zanotować poszukiwania M. W. Romanowskiego). Liczne prace badawcze przeprowadzano w latach dwudziestych, przede wszystkim w związku z działalnością radzieckiej ekspedycji Siewiernaja Mongolia. Prowadzi wówczas na tym terenie badania N. P. Michno, który jako pierwszy próbował w r. 1925 przedstawić związek między utworami plejstoceniowymi i znalezione-

mi wyrobami kamiennymi na terenie radzieckiej Daurii i przyległej części Mongolii². Z tego okresu pochodzą też obserwacje archeologiczne dokonywane w czasie prac radzieckiej ekspedycji Siewiernaja Mongolia przez S. N. Łaptiewa³ i G. J. Borowkę⁴. Prace tego ostatniego autora sięgają doliny Toły, prawego dopływu Orchonu. Nie bez znaczenia są wyniki badań geologicznych i paleopedologicznych, prowadzonych w tym czasie w północnej Mongolii⁵. Lata dwudzieste przynoszą także nasilenie prac geologicznych na omawianym terenie, szczególnie w zakresie plejstocenu doliny Selengi. Podsumowanie ich podaje ogólny zarys geologii radzieckiej Daurii, opublikowany przez Obruczewa w roku 1929⁶. Poświęca ten autor także wiele uwagi piaskom eolicznym w okolicach Kiachty, będącym najczęstszym środowiskiem występowania materiałów kamiennych w dolinie Selengi.

W tym okresie rozpoczynają się także penetracje pustynnych, południowych części Mongolii. Penetracje te wychodzą z południa, obejmując głównie pogórze gobijskiego Ałtaju, teren pomiędzy gobijskim Ałtajem a Changajem oraz centralną część Gobi. Planowe zbieranie

² Praca N. P. Michny przechowywana jest w rękopisie w archiwum Instytutu Archeologii Akademii Nauk ZSRR, sygn. 205.

³ S. N. Łaptiew, *Archieologiczeskije zamietki s dniewnika mongolskoj ekspedicii 1924 goda*, „Izwestija W.O.R.G.O.”, t. 51: 1926.

⁴ G. I. Borowka, *Archieologiczeskoje obosledowanija sriedniego tieczenija rieki Toły*, [w:] *Siewiernaja Mongolia II — priedwaritielnyje otczety lingwisticeskoj i archieologiczeskoj ekspedicii o rabotach proizwiediennych w 1925 godu*, Leningrad 1927, s. 43—84.

⁵ Zob. np. P. N. Polynow, *Issledowanija poczw*, [w:] *Kratkije otczety ekspedicii po issledowaniju siewiernoj Mongolii*, Moskwa 1925.

⁶ W. A. Obruczew, *Sielengijskaja Dauria*, Leningrad 1929, *passim*; tenże, *Sypuczyje pieski sielengijskoj Daurii i nieobchodimost ich skoriejzego izuczenija*, „Trudy Troickosławsko-Kiachtinskiego otdielienija R. G. O.”, t. 15: 1912, s. 54, 55.

¹ S. M. Jadrincew, *Priedwaritielnyj otczet o pojezdkie s archieologiczeskoj i etnologiceskoj celju w Siewiernuju Mongoliju i wierszyny Orchona*, „Izwestija W.O.R.G.O.”, t. 20: 1899, nr 4.

Ryc. 1. Shabarakh-usu w pobliżu Dalan-dzadagada (Mongolia): Fotografia stanowiska *dune dwellers* wg R. C. Andrewsa

Fig. 1. Shabarakh-usu près de Dalan-dzadagada (Mongolie). Photographie du gisement *dune dwellers* d'après R. C. Andrews

materiałów archeologicznych zawdzięczać trzeba przede wszystkim N. G. Nelsonowi i P. Berkeleyowi, uczestnikom ekspedycji R. C. Andrewsa w latach 1922—1928⁷. Nelson zwrócił uwagę na specyfikę gobijskich znalezisk z epoki kamienia, wyodrębniając mezolityczno-neolityczną „kulturę Shabarakh-usu”. Niestety, materiały jego nie doczekały się dotychczas pełnej publikacji poza pewnymi sumarycznymi doniesieniami z lat 1926—1939⁸.

Ekspedycja S. Hedina w r. 1932 badała tereny leżące jeszcze dalej w południowej części Gobi, z których pochodzą materiały kamienne zebrane przez jej uczestnika F. Bergmana. Materiały te po osiemnastu latach szczegółowo przedstawił w znakomitej monografii J. Maringer⁹. Monografia ta zawiera wiele ważnych da-

nych dotyczących prahistorycznej geografii gobijskiego neolitu.

Nowy etap badań epoki kamienia na terenie Mongolii rozpoczynają systematyczne prace

Ryc. 3. Kharkhorin, okolice Erdeni-dzu. Stanowisko na terasie Orchon (badania A. P. Okładnikowa; fot. K. Godłowski)

Fig. 3. Kharkhorin, région d'Erdeni-dzu. Site sur la terrasse d'Orchon (fouilles de A. P. Okładnikow; phot. K. Godłowski)

⁷ R. C. Andrews, *The New Conquest of Central Asia*, New York 1932, s. 268—270

⁸ N. C. Nelson, P. Berkeley, *Geology and Prehistoric Archeology of the Gobi Desert*, „American Museums Novitates”, nr 22: 1926, s. 7, 8; N. C. Nelson, *The Dune Dwellers of the Gobi*, „Natural History”, t. 26: 1926, s. 305—308; tenże, *Archeology of Mongolia*, *Compte-rendu du Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, II Session, Copenhague 1939, s. 259—262.

⁹ J. Maringer, *Contribution to the Prehistory of Mongolia*, Stockholm 1950, *passim*.

Ryc. 2. Okolice Shabarakh-usu. Sortowanie kolekcji N. C. Nelsona wg zdjęcia R. C. Andrewsa

Fig. 2. Environs de Shabarakh-usu. Triage de la collection de N. C. Nelson d'après la photographie de R. C. Andrews

prowadzone przez A. P. Okładnikowa od r. 1947, z przerwami do chwili obecnej¹⁰. Do nich nawiązują poszukiwania terenowe (mniej lub bardziej systematyczne) prowadzone przez M. Gábori¹¹, L. Jisla¹², a także przez uczestnika niemieckiej ekspedycji paleontologicznej — D. Mania¹³. Wymienieni badacze, szczególnie A. P. Okładnikow oraz M. Gábori i uczestnik ra-

¹⁰ A. P. Okładnikow, *Nowyje dannyye po drevniejszoy istorii wnutriennej Mongolii*, „Wiestnik drevniej istorii”, R. 1951, s. 163—174; tenże, *Issledowanija kamiennogo wieku w Mongolii*, „Sowietskaja Etnografija”, R. 1962 z. 1, s. 85—89.

¹¹ M. Gábori, *Jelentés az 1958 évi mongoliai turalmányutrol*, „Archeologiai Ertesítő”, R. 1960, z. 1, s. 83—87.

¹² L. Jisl, *Archeologické památky v Mongolské Lidové Republice*, „Archeologické Rozhledy”, t. 13: 1960, s. 49—53.

¹³ D. Mania, *Archäologische Studien in der zentralen Mongolei*, „Wissenschaftliche Zeitschrift M. Luther Universität in Halle”, t. 12: 1964, z. 11, s. 847—888.

dzieckiej ekspedycji W. E. Łariczew¹⁴, opublikowali pierwsze syntetyczne zarysy poszczególnych zagadnień epoki kamienia w Mongolii.

Przedstawiona sytuacja wykazuje przede wszystkim niedobór opracowań materiałowych o bardziej szczegółowym charakterze. Jedyną właściwie tego rodzaju publikację dał Maringer. Poza niedostatkami opracowań materiałowych na czoło wysuwają się znaczne braki, jakie wykazują zebrane dotychczas materiały:

1. Brak zespołów zwartych. Znakomita większość z 67 zarejestrowanych stanowisk przedstawia typ stanowiska otwartego na piaskach eolicznych, pozbawionego stropu geologicznego. Żadne z tych stanowisk (ewentualnie poza Erdeni-dzu) nie było eksplorowane z zachowaniem pełnych wymagań planigrafii.

2. Brak danych stratygraficznych dla chronologii relatywnej inwentarzy. Danych takich dostarcza zaledwie dwa stanowiska: Erdeni-dzu (Charchorin) z badań Okładnikowa¹⁵ i Shabarakh-usu z badań Nelsona.

3. Brak danych geochronologicznych, dla których uzyskania dotychczas istnieją warunki wyłącznie w dolinie Selengi i Orchonu.

W tej pozycji celowe się wydaje przedstawienie uwag w sprawie specyfiki rozwoju gobijskiego paleolitu i neolitu, jego hipotetycznej geochronologii, a w szczególności w kwestii tzw. kultury Shabarakh-usu. Bazę materiałową niniejszego opracowania stanowią przede wszystkim zabytki zebrane z klasycznych stanowisk gobijskich w okolicach Shabarakh-usu (obecna nazwa Bajn-dzak) przez uczestników polskiej ekspedycji paleontologicznej w 1964 r. Za użyczenie tych materiałów szczególną wdzięczność winien jest autor prof. drowi Kazimierzowi Kowalskiemu, drowi Ryszardowi Gradzińskiemu i mgrowi Wiesławowi Maczkowi.

1. NOWE MATERIAŁY DO ZNAJOMOŚCI KULTURY SHABARAKH-USU

Nowe materiały kamienne znaleziono na terenie klasycznego stanowiska *dune dwellers*, znanego ekspedycji R. C. Andrewsa. Zostały one jednak uzyskane wyłącznie z powierzchni bez związku z danymi stratygraficznymi publikowanymi przez Nelsona. Materiały te pochodzą z kilku gniazd, nie zostały jednak zebrane w sposób planigraficzny. Duża część przedstawionych tu znalezisk pochodzi ze stanowiska

znajdującego się mniej więcej 200 km na południowy zachód od Bajn-dzak, także z powierzchni.

Materiały ze Shabarakh-usu (Bajn-dzak)

Opisywana kolekcja składa się z kilkuset wyrobów kamiennych oraz kilkudziesięciu fragmentów ceramiki. Wśród wyrobów kamiennych wyróżnić można 156 narzędzi oraz rdzeni i odpadków charakterystycznych. Przeważająca większość jest wykonana z jaspisu (głównie czerwonego) — 75,6%, jedynie 17% z krzemienia, 3,7% z chalcedonu, 1,9% z kwarcytu, 0,6% z kwarcu i 1,2% z surowców nieokreślonych. Stan zachowania wyrobów jest typowy dla środowiska wdmowego, tj. występuje lekkie ogładzenie, wyświecenie eoliczne i speditowanie krawędzi. Wśród wyrobów krzemienionych i rogowcowych wyraźnie wyodrębnia się grupa okazów spatynowanych (ok. 12%). Mają one patynę kremową (1,9%), białą (7,6%) lub niebieskawą (2,4%). Niektóre z tych okazów wykazują wyraźne ogładzenie grani międzynegatywowych; podobne ogładzenia występują też wśród wyrobów kwarcytowych. Część okazów jest spękana termicznie (ok. 5%). Są pośród nich wyroby z kwarcu, krzemienia i jaspisu.

Klasyfikacja chronologiczna omawianych materiałów napotyka znaczne trudności. Wydzielenie serii neolitycznej od preneolitycznej oparto głównie na morfologii wyrobów. Posługiwano się przy tym danymi stratygraficznymi opublikowanymi przez Nelsona. Ponadto wydzielono trzecią serię okazów, która nie tylko wyróżniała się morfiką poszczególnych okazów, ale także odrębnym stanem zachowania (są to okazy silnie patynowane, zwietrzałe, przeważnie silnie eolicznie ogładzone). Podkreślić należy, że wydzielenie tej serii oparto na korelacji wzajemnej kryteriów morfologicznych i kryterium stanu zachowania. Tę właśnie grupę wyrobów, niewątpliwie najstarszą, hipotetycznie próbuję powiązać z paleolitem górnym.

Grupa I (paleolityczna)

Do grupy tej należy zaliczyć kilkanaście okazów charakteryzujących się specyficznym stanem zachowania i odrębnymi cechami morficznymi oraz technicznymi.

Rdzenie: dla półsurowca wiórowo-odłupkowego są reprezentowane przez odłupkowe krążkowate, dwupiętowe rozdzielnoodłupniowe z zaprawą boczną (tabl. I 1) oraz jednopiętowe podstożkowo-podłódkowate (tabl. I 2) z piętą uformowaną, lecz bez wyraźnej zaprawy. Z rdzeni tych uzyskiwano półsurowiec odłupkowy i wiórowy, prócz którego korzystano także ze zwykłych surowiaków.

Narzędzia: dominują zgrzebła łukowate transversalne, z łuskaniem pojedynczym lub z dwiema nałożonymi na siebie seriami załuskań. Ten ostatni typ zgrzebła jest reprezentowany przez okaz wykonany na dużym odłupku

¹⁴ M. Gábori, *Beiträge zur Steinzeit in der Mongolei*, „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien”, t. 92: 1962, s. 136—148; tenże, *Gisements et industries de l'âge de la pierre en Mongolie*, „Acta Archaeologica Acad. Sc. Hung.”, t. 15: 1963, s. 11—32; W. E. Łariczew, *Driewniejszyje pamiatniki kultury Mongolii*, „Priroda”, R. 1964 z. 4, s. 94—98.

¹⁵ Okładnikow, *Issledowanija kamiennogo wieka...*, R. 1962 z. 1, s. 83.

z rdzenia krążkowatego (tabl. I 3). Prócz tego mamy też w kolekcji drobne krzemienne zgrzebło nacinakowe na grubym odłupku z rdzenia krążkowatego (tabl. I 4), zgrzebło odłupkowe drobno łuskane (tabl. I 5), zgrzebła faliste przypominające typ *déjeté*, lecz z łusaniem zwrotnym, wykonane m. in. na surowiaku (tabl. I 6). Ponadto reprezentowane są: rodzaj zgrzebła groszakowatego z odłupka (tabl. I 7), rodzaj ostrzaka (tabl. I 8). Prawdopodobnie do tej samej grupy można także zaliczyć rodzaj drobno łuskanego wiórowca (tabl. I 9) i jeden egzemplarz drapacza z łusaniem na jednym boku podłużnym (tabl. I 10).

Podkreślić należy, że opisywana grupa zabytków nie została wyróżniona wyłącznie na podstawie cech typologicznych, lecz na zasadzie korelacji cech morficzno-technicznych i stanu zachowania. Opisywaną grupę zabytków w całości cechuje obecność elementów musteroidalnych w zakresie techniki i morfologii (rdzenie krążkowate, zgrzebła), w połączeniu z jedno- i dwupiętowymi rdzeniami wiórowo-odłupkowymi typu górnopaleolitycznego. Podobny zespół elementów występuje także w typologii narzędzi. W związku z tym omawianą grupę można nawiązywać do stanowisk typu Övdög-tünkh (Ałtaj Gobijski)¹⁶ i ewentualnie Bogd-solongo (okolice jeziora Tsagan-nor)¹⁷, a prawdopodobnie też do dawniej zebranych materiałów z okolic Kolobolki-nor (Orok-nor), także w Ałtaju Gobijskim¹⁸.

Grupa II (materiały kultury Shabarakh-usu typu preneolitycznego)

Zaliczono tutaj część materiałów, które nawiązano do starszej, mezolitycznej części kolekcji Nelsona. Niestety, rozróżnienie to dało się przeprowadzić tylko dla form przewodnich. Pozostała część materiałów nie może być rozdzielona na podstawie typologicznej.

Rdzenie: niestety, klasyfikacja rdzeni wg Nelsona jest mało dokładna i niepełna. Można jednak, opierając się na niej próbować wyodrębnić niektóre typy rdzeni, charakterystyczne dla starszego horyzontu kultury Shabarakh-usu. Należą do nich będą przede wszystkim:

1. Rdzenie jednopiętowe wiórowe, „płaskie boczne”, z grzbieńskim i tylnym zatępiskiem. Rdzenie te posiadały zaprawę obłupniową lateralną i pięty przygotowane. Wyzyskiwanie ich rozpoczynano od jednego zatępiska bocznego (tabl. II 11). Niekiedy zaprawa przygotowawcza przebiegała asymetrycznie, przy czym silnie akcentowano grzbieńsko (tabl. II 12). W fazie średnio wyzyskanej rdzenie te zachowywały tylne zatępisko dwustronne oraz grze-

bieńsko (tabl. II 13), w fazie szczątkowej zaś ulegały silnemu skróceniu przy odnawianiu pięty, a odłupnia poszerzała się na boki rdzenia (tabl. II 14—16). Niektóre z rdzeni zaliczanych do tej grupy posiadają wysunięte ku przodowi, zaokrąglone odłupnie o profilu podłódkowatym (tabl. II 17, 18; III 19). Rdzenie te ogólnie nawiązują do rdzeni znanych ze schyłkowego paleolitu południowej Syberii (Szyszkińko, Czastinska, Baden i in.¹⁹), łącznie z doliną Selengi (Oszurkowo, Ałtan-bułak I²⁰). Z rdzeni tego typu uzyskiwano cienki, wąski półsurowiec wiórowy o profilu wygiętym.

2. Rdzenie jednopiętowe wiórowe, o kształcie walcowatym spłaszczonym, z dookólną odłupnią, posiadające przygotowaną pięć i grzbieńsko. Rdzenie te wykonywano z płaskich surowiaków, zaprawionych na pięcie oraz na wierzchołku przez uformowanie grzbieńsko zachodzącego na boki (tabl. III 20). Rdzenie te wyzyskiwano często bez wcześniejszego zaprawienia praodłupni (tabl. III 21). W miarę jednak wyzyskiwania rdzenia często ponawiano zaprawę odboczną (tabl. III 22, 23). W fazie szczątkowej rdzenie te ulegały silnemu skróceniu przez odnawianie pięty (tabl. III 24). Omawiana grupa rdzeni dawała półsurowiec szerszy, nieco grubszy, o prostym profilu. Rdzenie te mają analogie w paleolicie schyłkowym nad Selengą, np. w materiałach z Ałtan-bułak I, Botojskiej Jamy i Oszurkowa²¹.

Narzędzia: rozróżnienie narzędzi starszego horyzontu jest jeszcze trudniejsze, ponieważ dane Nelsona są zbyt ogólne. Wymienia on jedynie: wióry i odłupki z drobnym łusaniem lub śladami użytkowania, wiertniki, odłupki retuszowane i całą serię drapaczy „azyloidalnych”²². Także dane, które przytacza M. Gábori, są mało precyzyjne²³. Można jednak, zgodnie z M. Gábori, zwrócić uwagę na kryterium półsurowca, który w fazie starszej jest niewątpliwie szerszy, z bokami bardziej równoległymi niż w fazie młodszej, kiedy przeważa półsurowiec z rdzeni stożkowatych o zbieżnych wyraźnych krawędziach bocznych.

Można przypuszczać, że mikrołuskanie półstrome oraz retusz zatępiający są dominującym typem retuszu w fazie starszej. Opierając się na tych kryteriach, do horyzontu starszego zaliczymy:

1. Wiórki i wióry mikrołuskane na stronę dolną jedno- lub obubocznie (tabl. III 25; IV 26—

¹⁹ A. P. Okładnikow, *Sledy paleolita w dolinie rzeki Leny*, „Materiały i Isslodowanija po Archiologii SSSR”, t. 39: 1953, ryc. 8g, d, ż.

²⁰ S. A. Abramowa, *Paleolityczeskije nachodki w rajonie Kiachty*, „Materiały i Isslodowanija po Archiologii SSSR”, t. 32: 1953, tabl. III.

²¹ Abramowa, *op. cit.*, ryc. 3: 1; Gábori, *Gisements et industries...*, tabl. III.

²² Nelson, *Geology and Prehistoric Archaeology...*, s. 7—8.

²³ Gábori, *Beiträge zur Steinzeit...*, s. 170.

¹⁶ Gábori, *Gisements et industries...*, s. 25.

¹⁷ Gábori, *op. cit.*, s. 20.

¹⁸ Andrews, *The New Conquest...*, s. 289, 290.

—37), rzadziej na stronę górną (tabl. IV 38, 39)²⁴.

2. Wióry z wnękami (tabl. IV 40)²⁵.

3. Wióry ze ścienciem sęczka i rodzajem żłobca na wierzchołku (tabl. IV 41)²⁶.

4. Drapacze wiórowe dłuższe na szerszym półsurowcu wiórowym (tabl. IV 42—45)²⁷.

5. Drapacze krótkie, odłupkowe lub wiórowe, często zdwojone, z drapiskiem paralelnie usytuowanym do osi półsurowiaka (tabl. IV 46—48)²⁸.

Niewątpliwie część pozostałych drapaczy krótkich wiórowych, a ewentualnie też odłupkowych, może należeć do tej grupy zabytków, lecz brak podstaw ich wyróżnienia. Ponadto do opisywanej grupy chronologicznej zaliczyć należy jedyny w kolekcji okaz ryłca klinowatego środkowego (tabl. IV 49), dotychczas nie znanego w zbiorach z tego terenu (poza wątpliwymi okazami wzmiankowanymi przez M. Gábori).

Grupa III (materiały neolityczne kultury Shabarakh-usu)

Grupa znalezisk neolitycznych obejmuje niewątpliwie materiały różnowiekowe. Jednak ich ściślejszy podział chronologiczny jest znacznie utrudniony. Możliwe są tylko ogólne sugestie, oparte jedynie na pewnych szczególnych formach zabytków. Dużą część okazów należy wyłączyć z rozważań, ponieważ nie można wykluczyć ich przynależności do grupy II.

Rdzenie: typową formą rdzenia neolitycznego jest rdzeń podstożkowaty. Jest to forma licznie występująca w kolekcji neolitycznej Nelsona oraz dominująca wśród zabytków przedstawionych przez Maringera (Bogdo-bajan, Khonghor-obo²⁹). Rdzenie podstożkowe pojawiają się w naszej kolekcji jako okazy pozbawione zaprawy (tabl. V 50), przy czym nie posiadają odłupni dookolnej (tabl. V 51). Ich postacią dalej zaawansowaną w eksploatacji są rdzenie podstożkowe z całkowicie dookólną odłupnią, bez grzebieniska, jedynie z zaprawą pięty (tabl. V 52). Następną postacią rdzeni podstożkowatych są okazy z tylnym zatępkiskiem albo dwustronnym (tabl. V 53), albo jednostronnym (tabl. V 54). W miarę zaawansowania eksploatacji rdzenia odłupnia obejmowała coraz większą część obwodu rdzenia (tabl. V 55, 56), przechodząc w postacię szczątkowe (tabl. V 57). Omawiane rdzenie stają się krótkie i krępe, charakteryzujące się klinowatym grzebieniskiem (tabl.

V 58). Ich skrócenie jest często wynikiem odnawiania pięty i przenoszenia odbijania półsurowca z jednej części obwodu rdzenia na drugą (tabl. V. 59, 60). Niekiedy grzebieniska zyskują rdzenie smuklejsze, z częściowo zachowanymi śladami zaprawy w postaci negatywów zatępków w części boczno-tylnej (tabl. V 61). Osobną grupę rdzeni, prawdopodobnie neolitycznych, stanowią okazy słupkowe jednopiętowe wiórowe — do bardzo smukłego półsurowca (tabl. V 62).

Wymienione rdzenie mają swoje dobre odpowiedniki przede wszystkim w materiałach „kultury gobijskiej” Maringera³⁰. Rdzenie krępe i szerokie, jednopiętowe, wiórowo-odłupkowe są też reprezentowane w materiałach z Ałtan-bułek nad Selengą³¹, a również w stanowiskach mieszanych północnomongolskich nad Ononem (np. Ust-ilia³²).

Narzędzia: spośród narzędzi niewątpliwie należy zaliczyć do neolitu dużą część krótkich drapaczy. Nie można ich jednak wyróżnić spośród okazów preneolitycznych, gdyż kryterium półsurowca tutaj zawodzi (są to głównie okazy na odłupkach), kryterium zaś morfologiczne dotyczy jedynie niektórych odmian. Narzędzia wiórowe są reprezentowane przede wszystkim przez niewielkie formy z łuskaniem półstromym krawędziowym lub drobnym, łuszczkowym, na stronie dolnej (tabl. V 63), niekiedy wiórki te mają wierzchołek łuszczkowy w typie półtylczaka kostienkowskiego (tabl. VI 64). Okazy takie są licznie reprezentowane w neolicie okolic Ałtan-bułek³³. Dalszą grupę narzędzi stanowią okazy z półstromym mikrołuskaniem, zbliżone do *lamelles Dufour* (tabl. VI 65, 66). Do narzędzi dość częstych należą także pazury, sygnalizowane w kolekcji Nelsona³⁴.

Następna, dość duża grupa okazów to formy bifacjalne. Są one reprezentowane w naszej kolekcji przez 7 okazów, które zalicza się do następujących typów:

1. Płaszcze podtrójkątne z zaokrągloną podstawą, cienkie, płasko łuskane na całej powierzchni, o przekroju na ogół symetrycznym (tabl. VI 68—70). Ów typ płaszczy jest reprezentowany w „kulturze gobijskiej” Maringera (np. z Khonghor-obo³⁵), a ponadto może stanowić element będący dziedzictwem schyłkowego paleolitu południowej Syberii³⁶. Formy „solutroidalne” mają być na terenie Gobi, zdaniem M. Gábori, młodsze, bardziej wydłużone niż w paleolicie nadselengijskim³⁷. Nie dotyczy to

²⁴ Maringer, *op. cit.*, tabl. XVIII 1—3, XXIII 5, 6, XXVI 1—4, 7, 8.

²⁵ Abramowa, *Paleolityczeskije nachodki...*, ryc. 6: 1—3.

²⁶ J. C. Griczyn, *Driewniejszyje pamiatniki sriedniego tieczenija Onona, [w:] Mongolskij archieologičeskij Sbornik*, Moskwa 1962, ryc. 31.

²⁷ Abramowa, *op. cit.*, ryc. 2: 4, 6: 5, 8.

²⁸ Andrews, *op. cit.*, s. 268.

²⁹ Maringer, *op. cit.*, tabl. XVIII 9.

³⁰ Gábori, *Beiträge zur Steinzeit...*, s. 139.

³¹ Gábori, *l. c.*

²⁴ M. Gábori, *Beiträge zur Typologie und Verbreitung der Shabarakh-Kultur*, „Acta Archaeologica Acad. Sc. Hung.”, t. 14: 1962, tabl. II 38, IV 17—23.

²⁵ Gábori, *op. cit.*, tabl. V 19.

²⁶ Gábori, *op. cit.*, tabl. I 1, 9, 12.

²⁷ Gábori, *op. cit.*, tabl. II 13 (jednak bez rysunku strony spodniej).

²⁸ Gábori, *op. cit.*, tabl. III 7.

²⁹ Maringer, *op. cit.*, s. 170—172, tabl. XXVI.

jednak okazów omawianego typu, w związku z czym nie można całkowicie wykluczyć starszej ewentualnie metryki tych płoszczy. Nie są one znane jednak z mezolitycznej części materiałów Nelsona³⁸.

2. Płoszczyce cienkie, wydłużone, wąskie, o podstawie prosto ściętej, łuskane też na całej powierzchni retuszem *en pelure* (tabl. VI 71, 72). Są to typowe płoszczyce gobijskiego neolitu schyłkowego, o czym świadczyć może ich występowanie w Bieli-mao i Khonghor-obo razem z malowaną ceramiką eneolityczną³⁹. Nie jest jednak możliwe wyprowadzanie tych okazów z południa, ponieważ znacznie bardziej wiążą się z północnymi (nadbajkalskimi) płoszczami typu Isakowskaja⁴⁰.

3. Płoszczyce zaczątkowe, niedokończone, wykonane sposobem rdzeniowym lub na odłupkach (tabl. VI 73, 74).

Ostatnią grupę narzędzi neolitycznych tworzą siekiery, reprezentowane przez okazy migdałowate, kształtem zbliżone do pięściaków (tabl. VI 75)⁴¹. Okazy te były całkowicie niegładzone lub posiadały zagładzenie części pracującej⁴² (tabl. VII 76). Podobne formy siekier licznie występują w publikacji Maringera (Khong-hor-obo, Ukh-tokhoi).

Ceramika: w omawianej kolekcji znajduje się kilkanaście fragmentów ceramiki, należących do dwu typów: a) ciemnobrunatnej, schudzonej domieszką drobno tłuczonego kamienia, zdobionej odciskami tkaniny na całej powierzchni, oraz b) szarobrunatnej, ciemnej, z grubą domieszką mineralną, zdobionej plastycznymi listwami. Fragmenty ceramiki pochodzą przeważnie z workowatych naczyń, prawdopodobnie spiczastodennych.

Grupa IV — materiały ogólnie zaliczone do kultury Shabarakh-usu (bez sprecyzowania chronologii)

W omawianej kolekcji istnieje dość znaczna grupa wytworów o nieokreślonej ściśle chronologii. Będzie to przede wszystkim półsurowiec wiórowy i odpadki charakterystyczne oraz materiał odpadkowy. Dużą część półsurowca paleolitycznego i preneolitycznego można wyróżnić na podstawie wyszczególnionych poprzednio kryteriów stanu zachowania i ogólnych proporcji metrycznych, a także przebiegu krawędzi bocznych i grani międzynegatywowych. Pozostaje jednak spora część wiórków o bokach równoległych, które mogą być zaliczone zarówno

do grupy II, jak i III (zob. np. tabl. VII 77—85). Dotyczy to także części zatępców (tabl. VII 86, 87), podstawiaków i innych zaprawiaków (tabl. VII 88).

Podobne uwagi dotyczą także drapaczy. Drapacze krótkie o nie określonej chronologii (grupa II lub III) należą do następujących typów i odmian:

1. Krótkie drapacze wiórowe z łukowatym drapiskiem (tabl. VII 89—94)⁴³.

2. Krótkie drapacze odłupkowe z łukowatym drapiskiem (tabl. VII 95—98; VIII 99—106)⁴⁴.

3. Krótkie drapacze odłupkowe „zgrzebelkowane” lub wachlarzowate (tabl. VIII 107—112)⁴⁵.

4. Krótkie drapacze odłupkowe z drapiskiem zachodzącym na boki (tabl. VIII 113, 114)⁴⁶.

5. Drapacze podkrążkowate lub krążkowate (tabl. VIII 115—119)⁴⁷.

6. Drapacze skośnikowe (tabl. VIII 120).

7. Drapacze krótkie z drapiskiem ostrołukowym (tabl. VIII 121, 122).

8. Drapacze krótkie odłupkowe, wysokie (tabl. VIII 123—125).

9. Drapacze krótkie podwójne (tabl. VIII 127—131).

10. Drapacze odłupkowe z płaskim drapiskiem, wykonanym za pomocą retuszu lamelarnego (tabl. VIII 132).

Z innych narzędzi o trudnej do określenia chronologii wymienić trzeba jeszcze półtylczaki pojedyncze (tabl. VIII 133) i podwójne (tabl. VIII 134).

Materiały z nowego stanowiska, położonego 200 km na SE od Bajn-dzak

Stanowisko to zostało wykryte przez uczestników polskiej ekspedycji paleontologicznej, w podobnych okolicznościach jak poprzednie. Prawdopodobnie nie można identyfikować go z żadnym z dotychczas znanych stanowisk na tym terenie⁴⁸. Wyroby krzemienne z tego stanowiska wykazują podobny stan zachowania jak materiały z Shabarakh-usu. Nieco odmienne są tutaj stosunki surowcowe, więcej jest bowiem surowców krzemianych (krzemień, rogowiec), nieco mniejszy zaś udział jaspisu. Operując się na analogicznych jak poprzednio kryteriach morficzno-technicznych oraz na stanie zachowania, można wyróżnić tutaj dwie grupy wyrobów: starszą, zapewne górnopaleolityczną, oraz młodszą, ogólnie związaną z kulturą Shabarakh-usu.

³⁸ Nelson, *Geology and Prehistoric Archaeology...*, s. 12.

³⁹ Maringer, *op. cit.*, tabl. XXX.

⁴⁰ A. P. Okładnikow, *Neolit Pribajkajlja*, „Materiały i Issledowanija po Archieologii SSSR”, t. 18: 195 A., s. 230.

⁴¹ Jeden z takich okazów Mania publikuje jako pięściak paleolityczny (*Archäologische Studien...*, tabl. III 1).

⁴² Maringer, *op. cit.*, tabl. XVIII 12, XXI 9, XXXIV 1,4.

⁴³ Gábori, *Beiträge zur Typologie...*, ryc. 3: 19, 6; Maringer, *op. cit.*, tabl. XXVII 1—7.

⁴⁴ Gábori, *op. cit.*, tabl. III. 2—6.

⁴⁵ Maringer, *op. cit.*, tabl. XXVII 14—18; Gábori, *op. cit.*, tabl. III 17, 18.

⁴⁶ Gábori, *op. cit.*, tabl. III 14—16.

⁴⁷ Gábori, *op. cit.*, tabl. I 16; J. Maringer, *op. cit.*, tabl. XXVII 21, 22.

⁴⁸ Nie jest wykluczone, że stanowisko to można identyfikować ze stanowiskiem w miejscu zwanym Oyodo lin-khuday, znanym z badań Gábori.

Grupa I — wyroby paleolityczne

Rdzenie: są reprezentowane przez okazy do półsurowca odłupkowego, wiórowo-odłupkowego i szerszego półsurowca wiórowego. Należą one do następujących typów:

1. Rdzenie odłupkowe krążkowate (tabl. IX 135).

2. Rdzenie wiórowo-odłupkowe jednopiętowe, z szeroką odłupnią, lekko zakoloną na przodzie, oraz z jedno- lub dwustronną zaprawą tyłu (tabl. IX 136, 137).

3. Rdzenie wiórowe dwupiętowe, symetryczne współnodłupniowe, z płaską, odboczną zaprawą tyłu (tabl. IX 138).

4. Rdzenie wiórowe dwupiętowe, rozdzielnodłupniowe, z bocznym zatępiszkiem (tabl. IX 139), przechodzące w formy wiórowo-odłupkowe ze zmianą orientacji po skróceniu rdzenia (tabl. IX 140).

5. Rdzenie wiórowo-odłupkowe dwupiętowe, rozdzielnodłupniowe, o zmienionej orientacji formy podłódkowatej (dotyczy to jednej tylko odłupni; tabl. IX 141).

Ponadto ze względu na stan zachowania zaliczyć tu należy rdzeń jednopiętowy wiórowy, z dookolną odłupnią, śladami bocznej zaprawy oraz z grzebieniskiem zaczątkowo uformowanym (tabl. IX 142). Prawdopodobnie do tej grupy należeć może rdzeń jednopiętowy, niski, z klinowatym grzebieniskiem, także posiadający dookolną odłupnię (tabl. X 143). Wymienione okazy wykonane są z krzemienia i chalcedonu, wyjątkowo tylko z jaspisu (dwa egzemplarze). Posiadają ślady ogładzenia colicznego, wietrzenia, spękania termicznego i — w wypadku okazów krzemienych — patynę brunatnokremową.

Narzędzia: do omawianej grupy można zaliczyć tylko dwa okazy drapaczy wiórowych, z silnie zwietrzałego kwarcytu. Są to drapacze wykonane na długim półsurowcu wiórowym, z drapiskami łukowatymi o kącie retuszu 45° (tabl. X 144, 145).

Ogólnie omówione okazy nawiązują ściśle do pierwszej grupy wyrobów wydzielonej w kolekcji z Shabarakh-usu.

Grupa II — wyroby kultury Shabarakh-usu

Rdzenie — są reprezentowane w kolekcji przez okazy należące do następujących typów:

1. Rdzenie jednopiętowe wiórowe, „płaskie boczne”, z tylnym zatępiszkiem, przeważnie drobnych rozmiarów (tabl. X 146, 147).

2. Rdzenie podobnego typu, lecz bez zaprawy (tabl. X 148).

3. Rdzenie jednopiętowe wiórowe, z dookolną odłupnią, posiadające dwustronne, klinowate grzebienisko oraz ślad boczego zatępiszka (tabl. X 149—151).

Narzędzia:

Drapacze — najliczniej reprezentowane przez okazy wiórowe krótkie (tabl. X 152), odłupkowe krótkie, z łukowatym drapiskiem (tabl. X 153—155), odłupkowe „zgrzebełkowate” (tabl. X 156), odłupkowe krótkie z bokami załuskanyymi (tabl. X 157; XI 158) oraz krótkie podwójne (tabl. XI 159—161). Ponadto występują okazy pazuruwate (tabl. XI 162).

Przekłuwacze — reprezentowane są przez okazy wysmukłe, na wąskich wiórkach (tabl. XI 163), lub okazy atypowe w rodzaju „beców” (tabl. XI 164).

Wiórowce — jeden egzemplarz bazalnej części wiórowca, prawdopodobnie okółkowego (tabl. XI 165). Okaz ten może jednak należeć do grupy poprzedniej.

Łuszczenie — jeden egzemplarz łuszczenia biegunowego, z niezbyt dużego wióra (tabl. XI 166).

Zbrojniki — jest wśród nich reprezentowany jeden egzemplarz typowego wiórka tylcowego, z tylcem dwustronnie zatępionym (tabl. XI 167). Jest to jedyne narzędzie tego typu stwierdzone dotychczas w kolekcjach gobijskich⁴⁹. Występują ponadto wiórki łuskane półstromo, częściowo zbliżone do *lamelles Dufour* (tabl. XI 168—170), a także wiórki z płaskim przykrawędnym załusowaniem na stronie dolnej (tabl. XI 171) lub częściowo zachodzącym na powierzchnię strony dolnej (tabl. XI 172). Ten ostatni rodzaj zbrojnika jest też rzadko spotykany na terenie Gobi.

Narzędzia bifacjalne — w omawianym materiale spotykamy okazy następujących typów:

1. Płoszcze podtrójkatne, z lekko wklęsłą podstawą, łuskane płasko, odłupkowo (tabl. XI 173).

2. Płoszcze wąskie, smukłe, o równoległych krawędziach bocznych, z podstawą prosto ściętą i łusowaniem typu *en pelure* (tabl. XI 174—176).

3. Podobne okazy, z wierzchołkiem asymetrycznym i wąskimi odbiciami „od wierzchołka” (tabl. XI 177). Były to więc narzędzia w rodzaju noży. Mają one wiele analogii w kolekcji F. Bergmana⁵⁰ oraz w materiałach z doliny Ononu⁵¹.

Omawiane materiały cechuje więc, poza ogólnymi nawiązaniem do kultury Shabarakh-usu, obecność pewnych form specjalnych, do których należy przede wszystkim typ zbrojnika tylcowego z tylcem dwustronnie zatępionym oraz zbrojnika tylcowego z płaskim łusowaniem na stronie dolnej.

⁴⁹ Wyroby tego typu dotychczas sygnalizowane przez Gáboriego są zatępcami, podobnie jak analogiczne formy u Maringera.

⁵⁰ Maringer, *op. cit.*, tabl. XX 9.

⁵¹ Griczyn, *Driewniejszyje pamiatniki...*, s. 106, ryc. 40.

2. PROBLEM PALEOLITU GOBIJSKIEGO

Jednym z większych niedostatków badań epoki kamienia na terenie Gobi jest brak danych geochronologicznych. W związku z tym wszelkie próby ustalenia ram czasowych muszą być odniesione poprzez dolinę Orchonu i Selengi do terenu południowej Syberii. Najbliższym natomiast punktem odniesienia w zakresie chronologii relatywnej jest stratygrafia stanowiska w pobliżu klasztoru Erdeni-dzu (Charchorin), stanowiska niestety nie publikowanego dotychczas w pełni⁵². Żadna z trzech warstw tego stanowiska nie nadaje się do datowania geologicznego, a to ze względu na zaleganie w pokrywowych utworach deluwialno-proluwialnych oraz glebowych. W tej części niniejszych uwag zatrzymamy się chwilę nad zagadnieniem klasyfikacji materiałów gobijskich zaliczanych dotychczas do paleolitu. Spośród tych materiałów można wyodrębnić dwie grupy znalezisk.

I. Znaleziska zaliczane dotychczas do paleolitu dolnego i środkowego. Należą tu przede wszystkim materiały z odkrytego przez Okładnikowa stanowiska powierzchniowego Otson-maint w pobliżu Dałan-dzadagada, zaliczonego przez odkrywcę do paleolitu środkowego⁵³. Gábori wykazał, że materiały typu Otson-maint nie należą do rzadkości na terenie Mongolii. Podobne masywne odłupki oraz rdzenie z protozaprąwą, wióry szerokie i masywne „ostrza musterooidalne” (odłupki trójkątne od rdzeni krążkowatych) są spotykane w Mandal-govi⁵⁴, Tseiszan-tolgoi⁵⁵, a ewentualnie też mogą się znajdować wśród mieszanych materiałów, które zebrał Nelson w okolicach Kolobolki-nor⁵⁶. W. E. Łariczew przedstawił dalsze materiały tego typu z okolic Ich-bogdo i Bogdo-samon⁵⁷, a także ze wschodniogobijskiego ajmaku w okolicy Solonker-somon⁵⁸.

Chronologię tych znalezisk oparto na następujących przesłankach: 1 — stan zachowania, obejmujący patynizację na kolor brunatnokremowy oraz silną eolizację; 2 — typologia wykazująca nawiązania do tzw. kultury Feń, będącej specjalnym facjosem paleolitu chińskiego o typologii aszelsko-musterooidalnej (Dindsuń, Tsia-czenie⁵⁹).

Interpretacja ta nasuwa jednak szereg wątpliwości, przede wszystkim:

1. Formy bifacjalne i musterooidalne w paleolicie Centralnej i Wschodniej Azji trwały bardzo długo, przy czym inwentarze typu „kultury Feń” przetrwały na obszarze Szan-si aż do późnego plejstocenu⁶⁰. Bez ścisłych danych geochronologicznych nie można więc ustalić wieku znalezisk gobijskich.

2. Dane wynikające ze stanu zachowania są zbyt ogólne. W materiałach opisanych w tej pracy z okolic Shabarakh-usu spotykamy pojedyncze wyroby o podobnym stanie zachowania, przy czym są to częściowo formy o typologii górnopaleolitycznej.

3. Dane przytoczone przez A.P. Okładnikowa, W. W. Wołkowa i W. E. Łariczewa w sprawie warunków zalegania materiałów z Otson-maint⁶¹ są zbyt ogólne („rozmyw gliniastego gruntu”) i nie dają pojęcia o warunkach morfologicznych zalegania materiałów na tym stanowisku, podobnie jak i na stanowisku Solonker-somon.

Należy więc stwierdzić, że w obecnym stanie badań brak podstaw do wyróżnienia starszego lub środkowego paleolitu na terenie Gobi. Nie jest jednak wykluczone, że materiały takie zostaną w przyszłości wykryte bądź udokumentowane danymi geochronologicznymi. W takim wypadku należy się jednak liczyć ze stopniowym, autochtonicznym rozwojem paleolitu na tym terenie aż do schyłku plejstocenu. Przemawia za tym zresztą stratygrafia stanowiska koło klasztoru Erdeni-dzu. Trzy poziomy tego stanowiska obejmują jednak, jak się wydaje, krótki stosunkowo okres i nie sięgają wstecz poza późną fazę górnego paleolitu. Pod względem typologicznym sekwencję stratygraficzną Erdeni-dzu cechuje zmniejszanie się udziału form archaicznych, musterooidalnych i pojawianie się, od poziomu 2, rdzeni wiórowych górnopaleolitycznych („płaskich bocznych” oraz walcowatych). Stanowisko to wyznacza jednocześnie przejście od paleolitu gobijskiego do selenijskiego.

II. Na terenie Gobi wykryto dotychczas kilka stanowisk (Solongo-bogd, Övdög-tünkh, Tsagan-ders, Damdżigin-usu), które łącznie z paleolityczną częścią inwentarzy shabaraskich dają ogólne pojęcie o górnym paleolicie tego terenu. Oto cechy charakterystyczne tych inwentarzy.

1. Rdzenie dla półsurowca wiórowo-odłupkowego reprezentowane przez następujące typy:

- a) rdzenie krążkowate odłupkowe;
- b) rdzenie dwupiętowe rozdzielnoodłupniowe i jednopiętowe o zmienionej orientacji;
- c) rdzenie dwupiętowe symetryczne współnoodłupniowe;

⁵² Okładnikow, *Nowyje dannyje...*, s. 163; P.P. Jefimienko, *Pierwobytnoje obszczestwo*, Kiew 1953, s. 582, 583.

⁵³ Okładnikow, *Issledowanija kamiennogo wieka...*, s. 85—88.

⁵⁴ Gábori, *Gisements et industries...*, s. 13—17.

⁵⁵ Gábori, *op. cit.*, s. 14.

⁵⁶ Nelson, *Archeology of Mongolia...*, s. 290.

⁵⁷ Łariczew, *Driewniejszyje pamiatniki...*, s. 94—98.

⁵⁸ W. E. Łariczew, W. W. Wołkow, *Mustierskije i neoliticzeskije miestonachozhdenija Jużnoj Gobi*, „Materiały po Istorii Sibiri”, t. 1: 1964, s. 147—189.

⁵⁹ W. E. Łariczew, *K woprosu o lokalnych kulturach niżniego paleolita w Wostocznoj i Cientralnoj Azii*, „Materiały po Istorii Sibiri”, t. 1: 1964, s. 123—146.

⁶⁰ Pei Wen Czun, *Niekotoryje priedwaritelnye zamietki o problemie swity Szjara-osso-gol*, „Vestbrata Paleasiatica”, t. 8: 1964, s. 99—118.

⁶¹ Łariczew, Wołkow, *Mustierskije...*, s. 155.

d) rdzenie jednopiętowe podłódkowate;
2. Półsurowiec wiórowy masywny, dość szeroki, o prostym profilu, oraz odłupkowy, krótki i szeroki.

3. Narzędzia są reprezentowane:

a) przede wszystkim przez zgrzebła i zgrzebłopodobne wiórowce na szerokich odłupkach wiórowatych⁶². Zgrzebła te należą do następujących typów: łukowate lateralne, łukowate transversalne, faliste, prostkowe i groszakowate.

Cechą charakterystyczną tych narzędzi jest przewaga retuszy drobnych jednoseryjnych przy braku retuszy stopniowych;

b) prawie tak samo liczne są drapacze wiórowe;

c) trzecie miejsce zajmują pod względem liczebności formy ostrzakowe, wykonane przede wszystkim z odłupków pochodzących z rdzeni odłupkowych krążkowatych;

d) na dalszym miejscu wymienić należy pewne formy z elementami retuszy płaskich, niestety słabo jeszcze rozpoznane pod względem techniczno-morficznym.

4. Uderzającą cechą tych inwentarzy jest zupełny brak rylców.

Pod względem typologicznym omawiane materiały wykazują najwięcej stosunkowo związków z terenami nadbajkalskimi poprzez doliny Selengi, Orchonu i Ononu. Materiały te w sposób najbardziej widoczny wiążą się z inwentarzami typu Altanbulak I⁶³, łączącymi także tradycyjne elementy wyrobów odłupkowych (zgrzebła) z drapaczami i wiórowcami górno-paleolitycznymi⁶⁴. Podobne inwentarze są znane ze środkowego poziomu Erdeni-dzu⁶⁵, znad Ononu (Bajan-adraga⁶⁶), a także z innych stanowisk w okolicach Kiachty (Kapczeranka, Kiachta, Charanchoj, Sawa⁶⁷).

Wymienione stanowiska paleolitu selengijskiego można umieścić w rozwiniętej fazie syberyjskiego paleolitu schyłkowego. Typologia wyrobów kamiennych pozwala nawiązać wymienione inwentarze do dolnego poziomu Oszurkowa oraz do stanowisk typu Szyszkińskie, Makarowo, Buzunowo, Batenie na obszarze nadbajkalskim⁶⁸. Ustalenie ram czasowych dla tych stanowisk (szerzej omówione w innej pracy⁶⁹) pozwala wnioskować, że przypadają one po stanowiskach klasycznych, zarówno „mikrolitycznych” (facjes Malta-Buret), jak „makrolitycz-

nych” (Afontowa-Wiercholenskaja Gora)⁷⁰. Ilustruje to zestawienie na tab. I. Można więc wyrazić przypuszczenie, że w późnej fazie schyłkowego paleolitu południowej Syberii powstaje ze skrzyżowania tradycji makro- i mikrolitycznych specyficzny „przemysł selengijski”, który odegrał poważną rolę w zasiedleniu stepowych i pustynnych części Mongolii⁷¹.

W tej fazie jeszcze nie możemy prześledzić ścisłych powiązań paleolitu gobijskiego z południem. Pomimo sugerowanych związków z „kulturą Feń” brak jednak dowodów geochronologicznych na ustalenie tak starożytnej metryki znalezisk gobijskich. Przeciwnie nawiązaniom do paleolitycznych materiałów z płaskowyżu Ordos (Sjara-osso-gol, Szui-tung-kou) przemawia natomiast obecność typowych rylców w inwentarzu Szui-tung-kou i odmienne typy rdzeni, a także pojawienie się zbrojników, częściowo parageometrycznych, nad Sjara-osso-gol⁷².

Jak się wydaje, wpływ ordoskiego schyłkowopolejstoczeńskiego paleolitu zaczyna dominować nieco później, dopiero w tzw. mezolice gobijskim, a więc w preneolitycznej części kultury shabarackiej. Kultura ta jest od samego początku typowym przejawem krzyżowania się miejscowego podłoża z wpływami północnymi oraz południowymi.

⁷⁰ Zestawienie stratygraficzne oparto głównie na pracach: W. G. Gerbowaja, *K stratigrafii paleolityczeskich obrazowanij doliny rieki Sielengi*, „Trudy Geologiczeskogo Instituta”, t. 32; 1959, s. 75 n.; W. I. Lamakin, *O razwitii Bajkala w czetwiertcznom pieriodie*, „Trudy Komisji po Izuczeniju Czetwiertcznogo Pierioda”, t. 13; 1953; E. I. Rawskij, *K stratigrafii czetwiertcznych otłożenij juga i woštoka Sibirskoj Platformy*, „Trudy Geologiczeskogo Instituta”, t. 26; 1960, s. 37; E. I. Rawskij, W. G. Gerbowaja, *K woprosu o stratigrafii czetwiertcznych otłożenij zapadnogo Zabajkalija*, „Materiály Sowieszczanija po Czetwiertcznomu Pieriodu”, t. 3; 1961, s. 283; W. N. Olunin, *O gienieticzeskich typach czetwiertcznych otłożenij Buriat-Mongolskoj ASSR*, tamże, t. 3; 1961, s. 271; W. I. Lamakin, *O stratigraficeskom rasczlenienii czetwiertcznoj sistemy w bieriegowoj pološie Bajkala*, „Trudy Geologiczeskogo Instituta”, t. 32; 1959, s. 45—78; szczególnie ważne ustalenia dla poruszonych tu zagadnień zawierają prace: A. P. Okładnikow, N. A. Florensov, *Nowyje dannyje po paleolitu i czetwiertcznoj geologii Zabajkalija*, „Materiály Sowieszczanija po Czetwiertcznomu Pieriodu”, t. 3; 1961, s. 472—478 (w zakresie stratigrafii Oszurkowa); N. W. Dumitraszko, *Geomorfologija i paleogeografija bajkalskoj gornoj oblasti*, „Trudy Instituta Geografii”, t. 55; 1952, s. 154, 155 (co do datowania Malty i Bureti oraz Afontowej Gory).

⁷¹ Jeżeli weźmiemy pod uwagę ustalony nad Leną związek paleolitycznych petroglifów z Szyszkińską z tą fazą paleolitu schyłkowego — nie wydaje się całkowicie bezpodstawny pogląd o ewentualnym związku niektórych petroglifów nad Ononem, także ze schyłkową fazą paleolitu (szczególnie dotyczyć to może rytów z Aršan-chada).

⁷² Zob. P. P. Jefimienko, *Pierwobytnoje obščestwo*, Kijów 1953, s. 584; Pei Wen Czun, *Niekotoryje priedwaritielnyje...*, s. 100; Cheng Tekéou, *Prehistoric China*, Cambridge 1959 (s. 3—32 — z zastrzeżeniem dotyczącym datowania).

⁶² Gábori, *Gisements et industries...*, s. 25, tabl. V.

⁶³ Abramowa, l. c.

⁶⁴ Gábori, *Beiträge zur Steinzeit...*, s. 137, 138.

⁶⁵ Badania A. P. Okładnikowa.

⁶⁶ N. A. Bieriegowaja, *Paleolityczeskije mies-tonachoźdienija SSSR*, „Materiály i Issledowanija po Archieologii SSSR”, t. 81; 1960, s. 94—100.

⁶⁷ Badania L. Jisla.

⁶⁸ A. P. Okładnikow, *Paleolit Zabajkalja*, [w:] *Archieologiczeskij Sbornik*, Ulan-Ude 1959, *passim*.

⁶⁹ J. K. Kozłowski, *Stan badań nad paleolitem w dorzeczu Selengi* (w przygotowaniu).

3. PROBLEM NEOLITU GOBIJSKIEGO

Oba wyróżnione przez Nelsona poziomy kulturowe z Shabarakh-usu wykazują bezspornie kontynuację rozwoju kulturowego. Kontynuacja ta przejawia się na płaszczyźnie typologiczno-technicznej w zespołach wyrobów kamiennych, z których starsze, preneolityczne, zachowują pewne elementy lokalnej tradycji górno-paleolitycznej, przy niewątpliwym oddziaływaniu mikrolitu ordoskiego, młodsze zaś, neolityczne, rozwijają się na lokalnym podłożu, przy nowej jednak iniekcji północnej.

Inwentarze shabaraskie preneolityczne charakteryzuje następujący zespół cech techniczno-typologicznych:

1. Rdzenie jednopiętowe wiórowe, należące do typu „płaskich bocznych” i walcowatych, z pełną zaprawą, obejmującą wykonywanie zatępsik i grzebienisk; rdzenie te wykazują niewątpliwie powiązania ze schyłkowym paleolitem selengijskim.

2. Narzędzia na wiórkach obubocznie drobno łuskanych na stronę dolną.

3. Narzędzia na wiórkach i wiórkach posiadające ścienienie sęczka i rodzaj żłobca na wierzchołku.

4. Drapacze wiórowe średnie i krótkie, niekiedy zdwojone — stanowiące najliczniejszą grupę narzędzi.

5. Bardzo nieliczne rylce (jedynaki i łamańce), wykazujące nawiązania do form południowych, ordoskich.

Dalszy rozwój kultury shabaraskiej ma odmienny charakter. Z punktu widzenia techniczno-typologicznego najwcześniejsze inwentarze neolityczne charakteryzuje:

1. Masowe występowanie rdzeni stożkowatych bez zaprawy lub z zaprawą częściową.

2. Dalszy rozwój grupy drapaczy — występowanie masowe drapaczy odłupkowych krótkich (także tzw. tarnowiańskich).

3. Występowanie masowe wiórków z mikrołuskaniem zwrotnym oraz wiórków i wiórow z płaskawym przykrawędnym łuskaniem na stronie dolnej.

4. Występowanie pazurów i przekłuwaczy.

5. Pojawienie się liściaków (grocików bifacjalnych) wąskich i wysmukłych, z łuskaniem typu *en pelure*.

6. Występowanie podobnie wykonanych asymetrycznych zbrojników „liściakowatych”.

Wyszczególnione elementy można nawiązać do wczesnego etapu neolitu nadbajkalskiego. Typy narzędzi wyszczególnione w punkcie 3 mają swe doskonałe analogie we wczesnoneolitycznym inwentarzu stanowiska Budun⁷³, okazy zaś narzędzi wyszczególnione w 5 i 6 także występują, począwszy od wczesnego neolitu

(Chińska⁷⁴). Są one szczególnie obficie reprezentowane w inwentarzach typu isakowskiego (Isakowo, Panomoriewo⁷⁵). Jak się jednak wydaje, słusznie sądzi Okładnikow, że ten typ narzędzi nie mógł wykształcić się w leśnej strefie Syberii, lecz raczej wiązać go można w ludami „podwiznych, stiepnych ochotników-sobiratielej”⁷⁶. Nie jest więc przy genezie tych form wykluczony wkład ludności centralnoazjatyckiej (szczególnie dotyczy to kultury kelteminarskiej), który mógł zostać przejęty przez neolit nadbajkalski i gobijski.

Przedstawione hipotetyczne powiązania wczesnego neolitu gobijskiego poświadczą jeszcze ceramika, która pojawia się w kulturze shabaraskiej i nawiązuje w dość dużym stopniu do ceramiki typu isakowskiego, serowskiego⁷⁷, a także do kultury afanasjewskiej w ogólności⁷⁸.

Przedstawiony zasób form narzędzi i typ ceramiki zdaje się w pełni potwierdzać przypuszczenie, że wczesny etap neolitu gobijskiego, podobnie jak wczesny neolit nadbajkalski, był domeną gospodarki *par excellance* łowiecko-rybackiej. Nie jest przy tym wykluczone, że ludność kultury shabaraskiej używała rozwiniętego typu łuku, poświadczanego w znaleziskach typu serowskiego⁷⁹. W ramach chronologii absolutnej ten etap przypada na przełom IV i III tysiąclecia p.n.e. W miarę rozwoju neolitu gobijskiego uwidaczniają się wpływy południowe, zaznaczone przede wszystkim występowaniem siekier dwuściennych z ostrym obuchem, wykonywanych z półwytworów bifacjalnych⁸⁰, oraz pojawieniem się ceramiki malowanej. Jednocześnie z pojawieniem się tej ceramiki zanikają ornamenty tekstylne i grzebykowe zastąpione przez ceramikę z ornamentyką rytą i wycinaną. Ceramika ta posiada analogie w późnym neolicie Chin i Mandżurii. Powiązania z późnym etapem kultury Yang-Shao i Ch'i-Chia, widoczne w młodszej fazie kultury Shabarakh-usu, pozwalają datować ten etap na drugą połowę III tysiąclecia p.n.e.

Można zastanowić się, czy następuje wówczas jakaś bardziej zasadnicza zmiana typu gospodarki. Obecność asymetrycznych noży bifacjalnych, wyswieconych na krawędziach, mogących służyć do ścinania traw⁸¹, pozwala wiązać je z gospodarką pasterską albo stawiać przypuszczenie o zaczątkach rolnictwa.

Kraków, marzec 1965 r.

⁷⁴ Okładnikow, *op. cit.*, ryc. 16.

⁷⁵ Okładnikow, *op. cit.*, ryc. 29, 31.

⁷⁶ Okładnikow, *op. cit.*, s. 221.

⁷⁷ Okładnikow, *op. cit.*, ryc. 20, 21, s. 236.

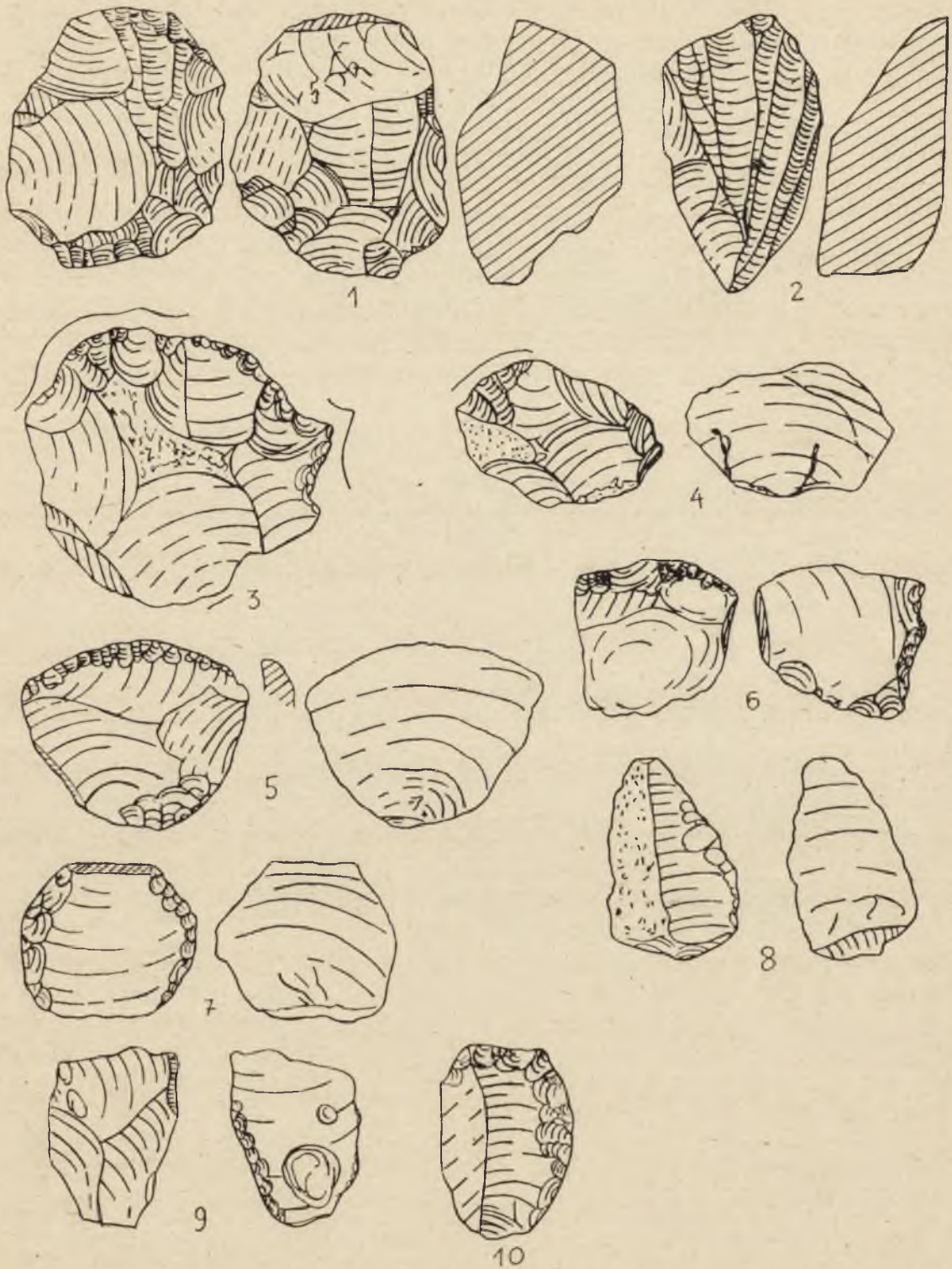
⁷⁸ S. A. Kisielew, *Driewniaja istorija jużnoj Sibiri*, Moskwa 1951, s. 17—25.

⁷⁹ Okładnikow, *Neolit Pribajkalja...*, s. 221.

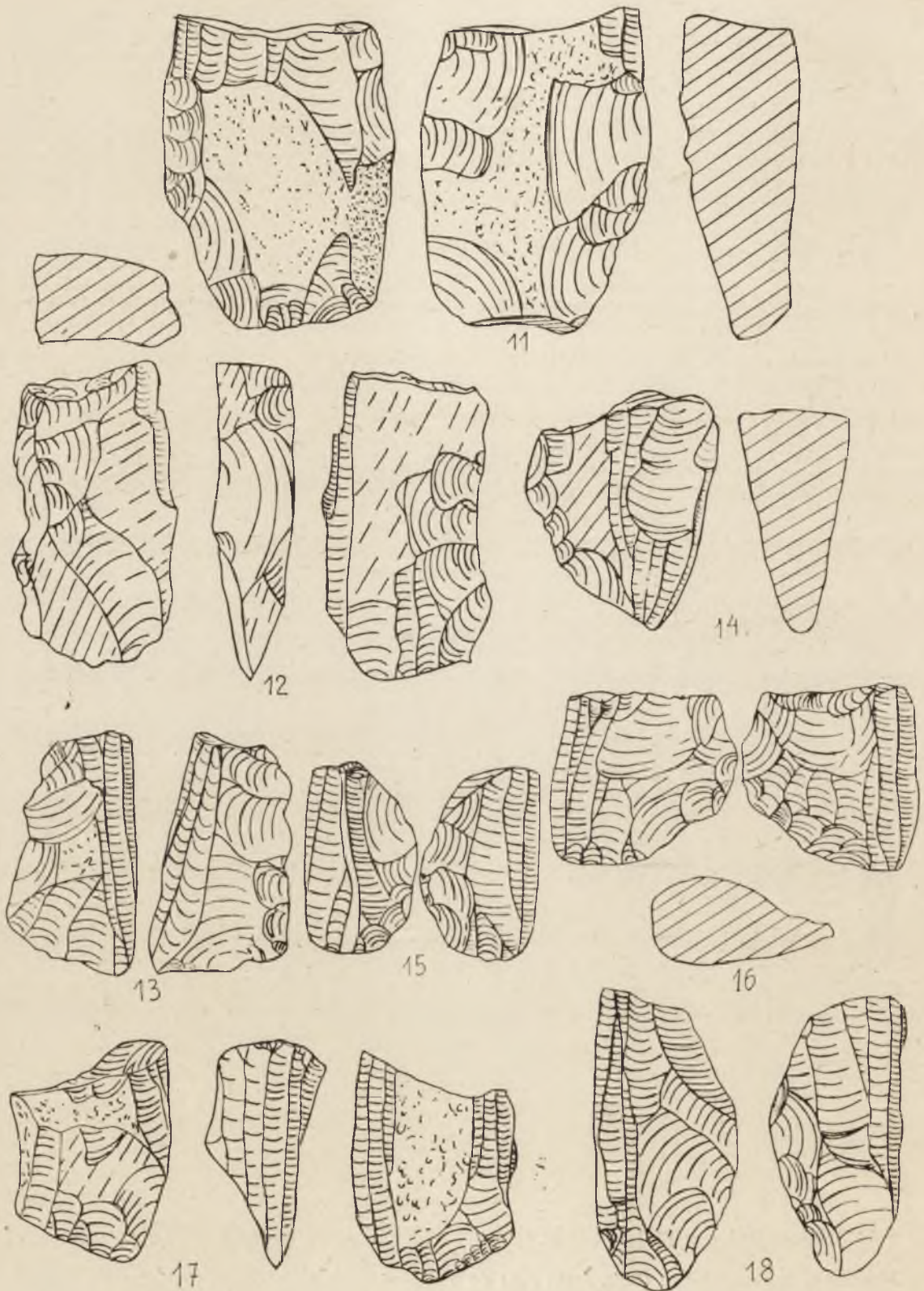
⁸⁰ Siekiery te różnią się wyraźnie od ciosłowatych siekier typu isakowskiego i nie mogą być uważane za wpływ „północny”, jak przypuszcza Gábori (*Gisements et industries...*, s. 28)

⁸¹ Maringer, *op. cit.*, tabl. XXX.

⁷³ Okładnikow, *Neolit Pribajkalja*, ryc. 17.

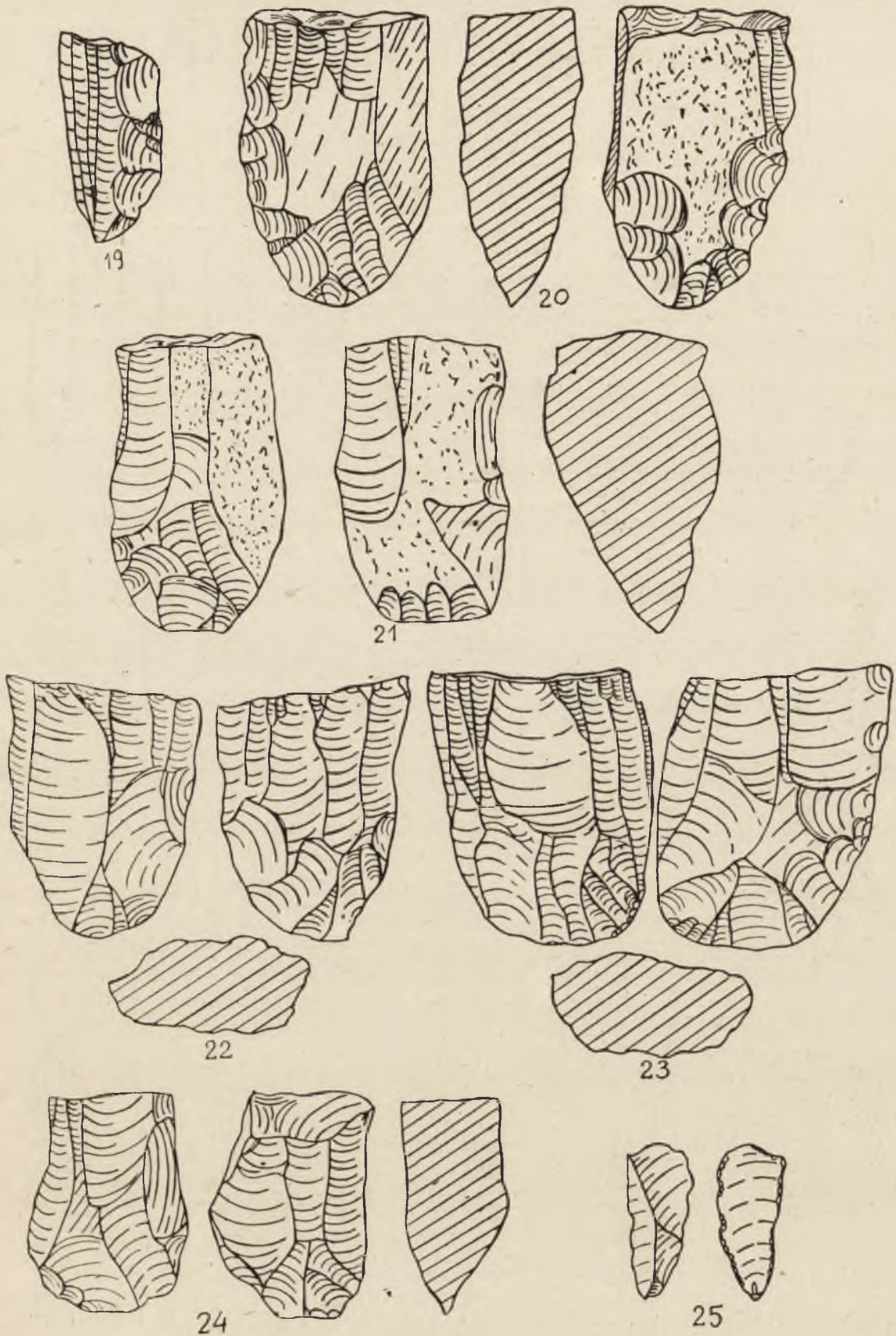

Tabl. I. Shabarakh-usu (Bajn-dzak) w pobliżu Dałan-dzadagada (Mongolia). Wyroby kamienne grupy I
 Planche I. Shabarakh-usu (Bain-dzak) près de Dalan-dzadagada (Mongolie). Produits de pierre du groupe I

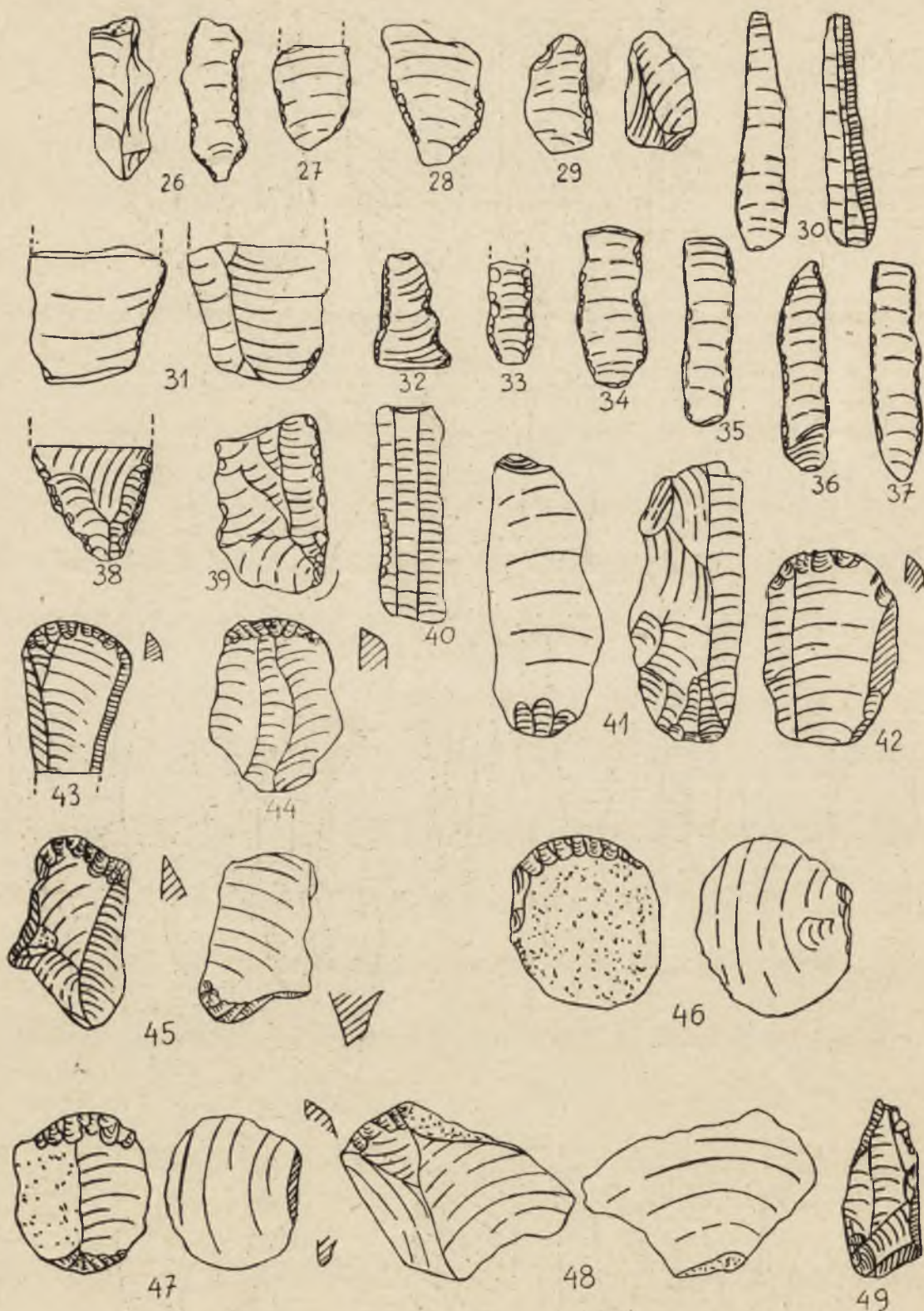
Tabl. II. Shabarakh-usu (Bajn-dzak) w pobliżu Dalan-dzadagada (Mongolia). Wyroby kamienne grupy II

Planche II. Shabarakh-usu (Bain-dzak) près de Dalan-dzadagada (Mongolie). Produits de pierre du groupe II

Tabl. III. Shabarakh-usu (Bajn-dzak) w pobliżu Dałan-dzadagada (Mongolia). Wyroby kamienne grupy II

Planche III. Shabarakh-usu (Bain-dzak) près de Dalan-dzadagada (Mongolie). Produits de pierre du groupe II

Tabl. IV. Shabarakh-usu (Bajn-dzak) w pobliżu Dałan-dzadagada (Mongolia). Narzędzia kamienne grupy II

Planche IV. Shabarakh-usu (Bain-dzak) près de Dalan-dzadagada (Mongolie). Outils en pierre du groupe II

Tabl. V. Shabarakh-usu (Bajn-dzak) w pobliżu Dałan-dzadagada (Mongolia). Wyroby kamienne grupy III

Planche V. Shabarakh-usu (Bain-dzak) près de Dalan-dzadagada (Mongolie). Produits de pierre de groupe III

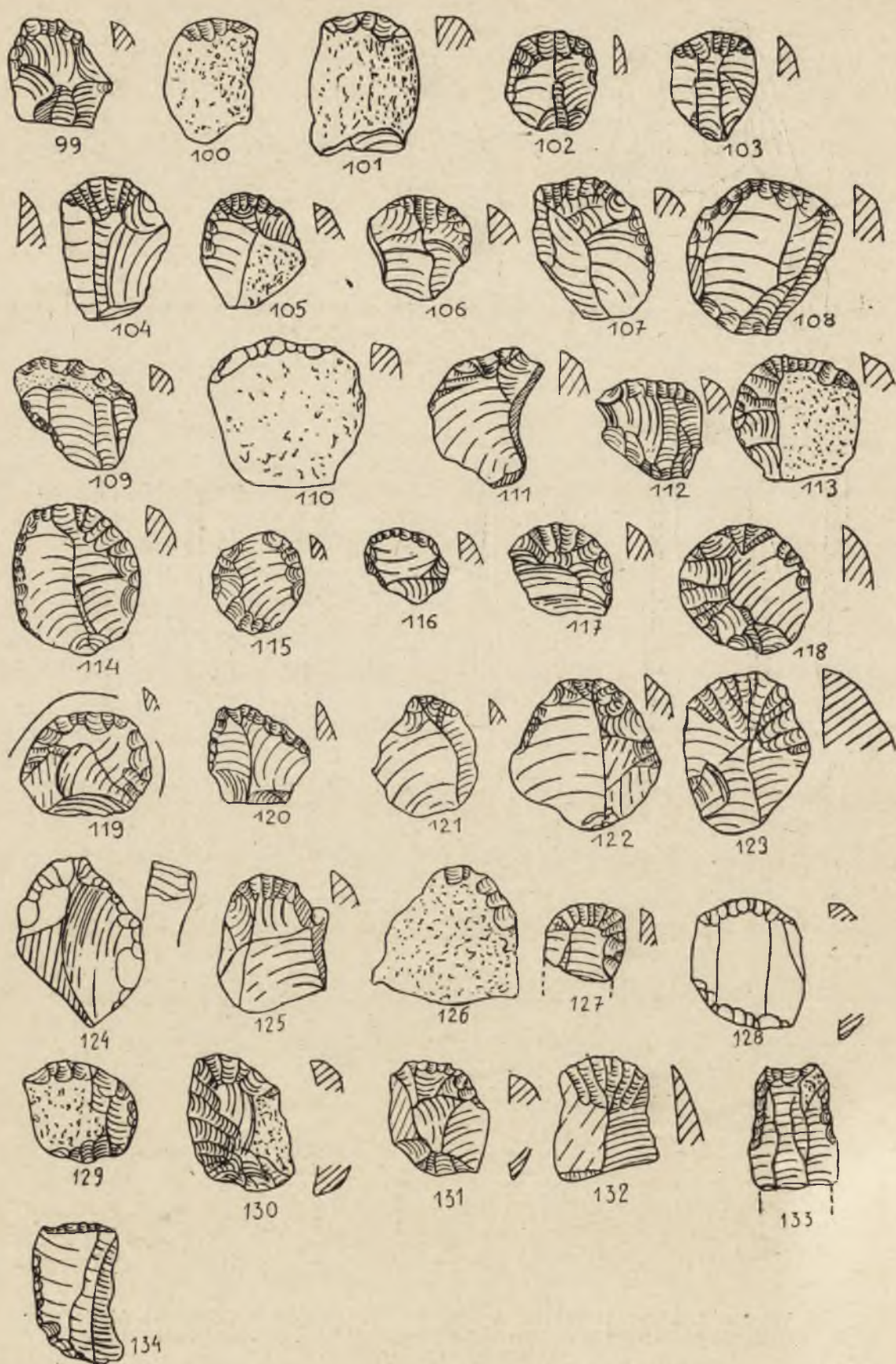
Tabl. VI. Shabarakh-usu (Bajn-dzak) w pobliżu Dałan-dzadagada (Mongolia) Wyroby kamienne grupy III

Planche VI. Shabarakh-usu (Bain-dzak) près de Dalan-dzadagada (Mongolie). Produits de pierre du groupe III

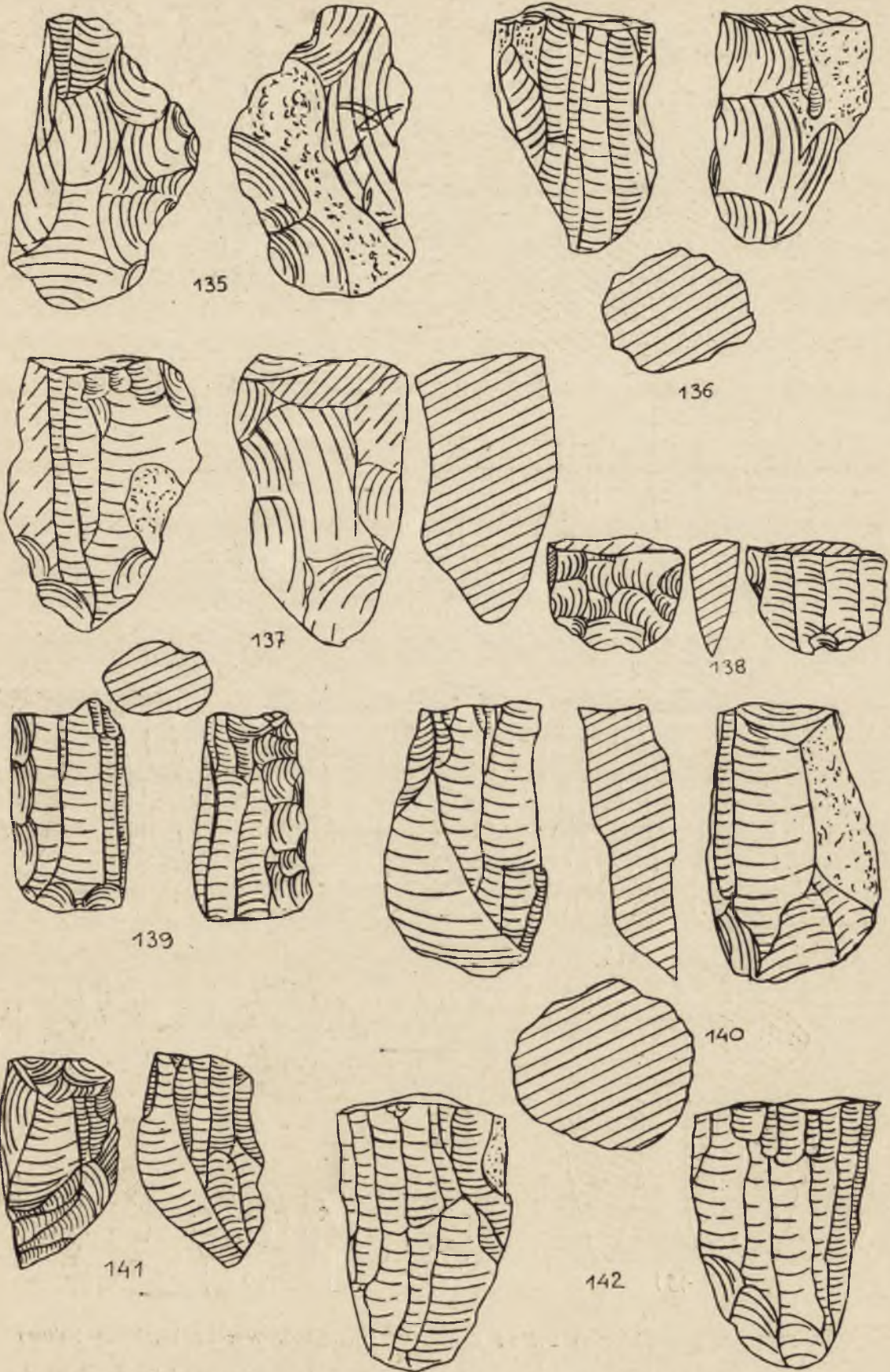
Tabl. VII. Shabarakh-usu (Bajn-dzak) w pobliżu Dałan-dzadagada (Mongolia). Siekiera kamienna neolityczna oraz wyroby kultury Shabarakh-usu bez określonej przynależności chronologicznej

Planche VII. Shabarakh-usu (Bain-dzak) près de Dalan-dzadagada (Mongolie). Hache de pierre néolithique et produits de la civilisation de Shabarakh-usu sans chronologie déterminée

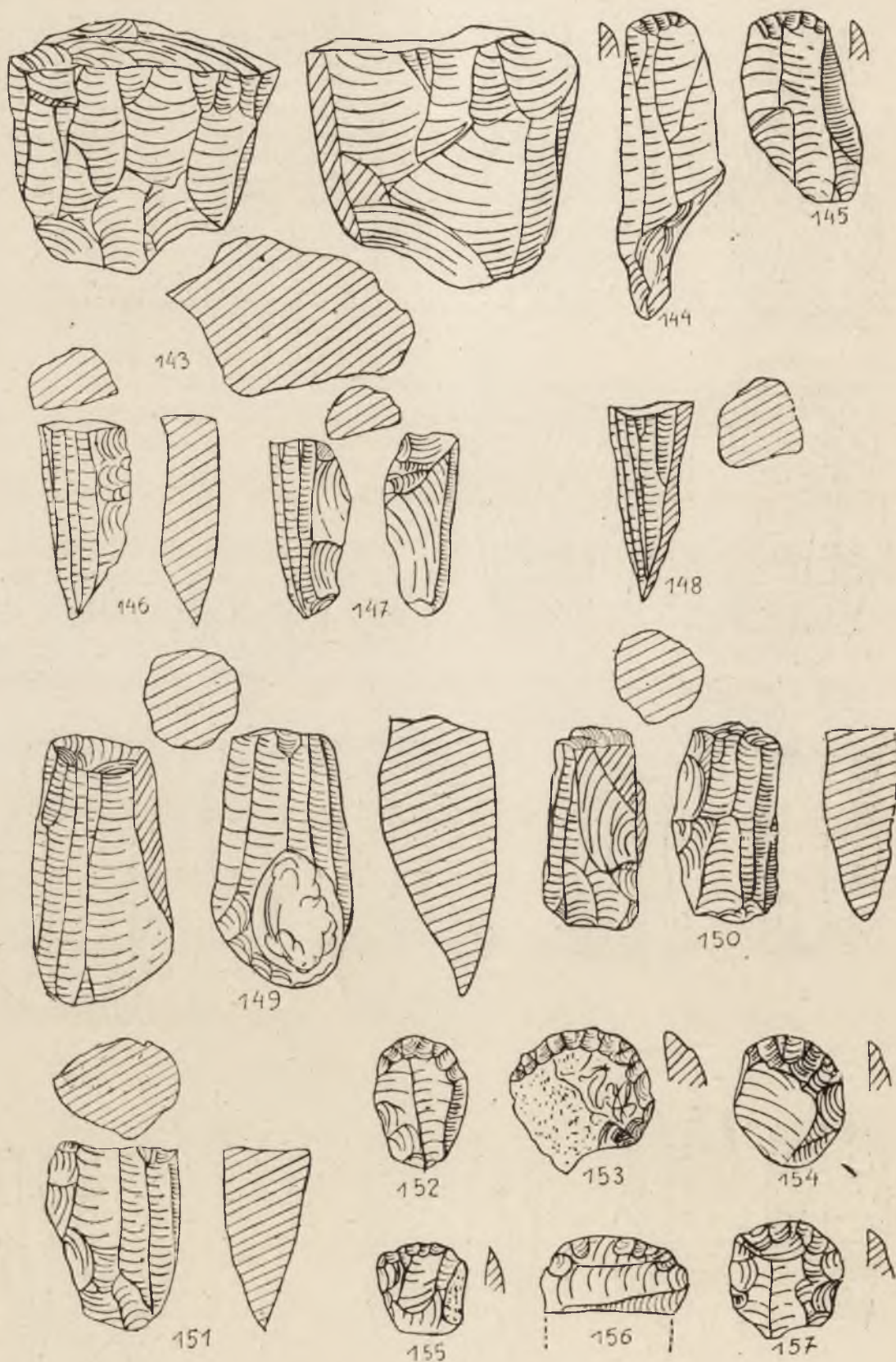

Tabl. VIII. Shabarakh-usu (Bajn-dzak) w pobliżu Dałan-dzadagada (Mongolia). Drapacze kultury shabarakskiej

Planche VIII. Shabarakh-usu (Bain-dzak) près de Dalan-dzadagada (Mongolie). Grattoirs de la civilisation de Shabarakh

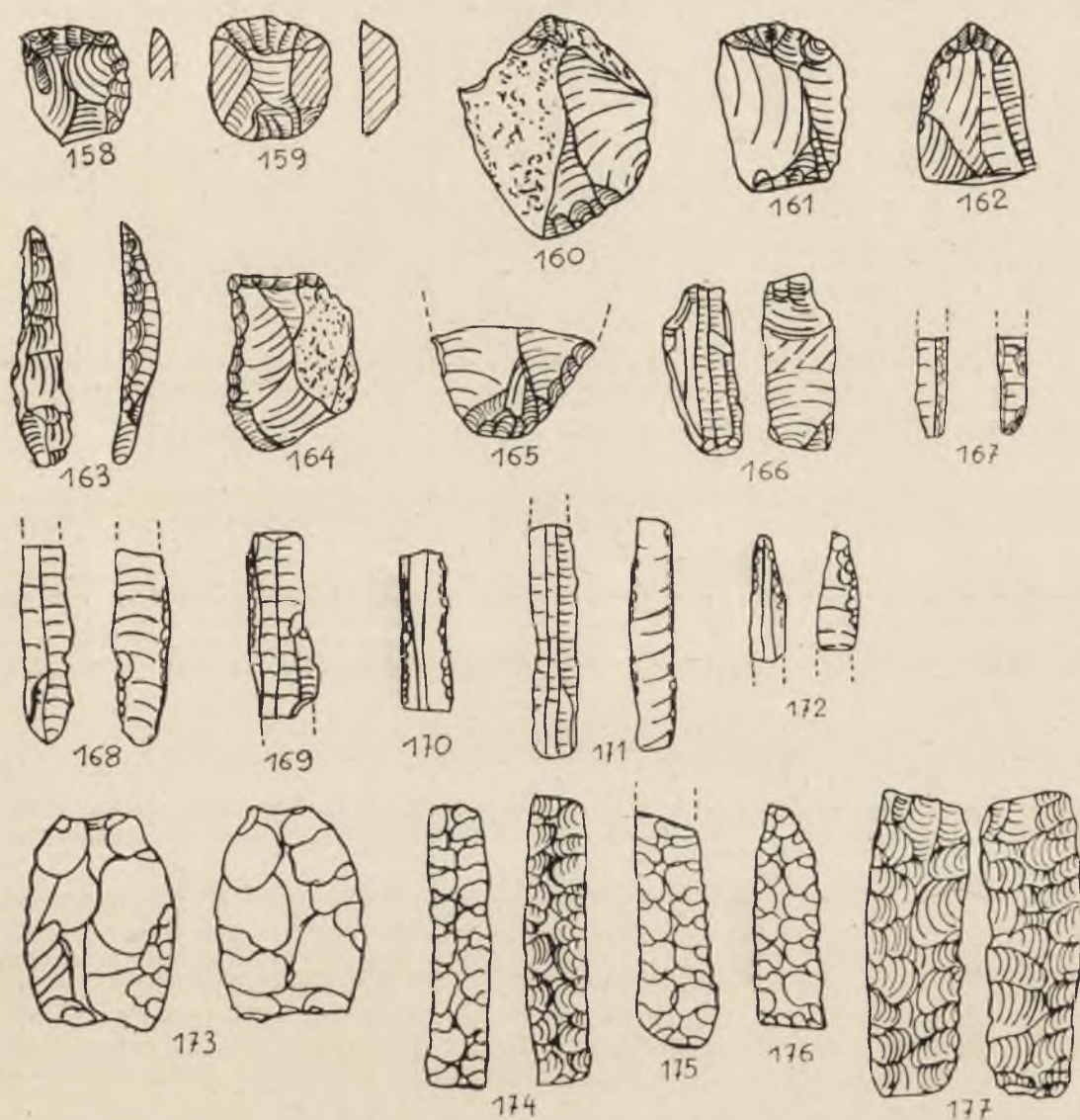

Tabl. IX. Nowe stanowisko na SW od Bajn-dzak. Wyroby grupy I
 Planche IX. Nouveau gisement au sud-ouest de Bain-dzak. Produits du groupe I

Tabl. X. Nowe stanowisko na SW od Bajn-dzak (Mongolia). Wyroby kamienne kultury shabarakskiej

Planche X. Nouveau gisement au sud-ouest de Bain-dzak (Mongolie). Produits de pierre de la civilisation de Shabarakh

Tabl. XI. Nowe stanowisko na SW od Bajn-dzak (Mongolia). Wyroby kamienne kultury shabarakhskiej

Planche XI. Nouveau gisement au sud-ouest de Bain-dzak (Mongolie). Produits de pierre de la civilisation de Shabarakh

Chronologia ważniejszych stanowisk w rejonie jeziora bajkalskiego oraz w dorzeczu Selengi i Orchonu

Zlodowacenia	Klasyczne stanowiska południowej Syberii	Tereny nadbajkajskie	Dorzecze Selengi	Periodyzacja europejska — próba synchronizacji
Holocen	neolit	neolit — górna gleba na wydmach	neolit — górna gleba na wydmach	Holocen
Zlodowacenie sartańskie	deluwia lessowe — Wiercholskaja Gora (poziom górny)	wydmy	wydmy — górny poziom — epipaleolit — Zarubino, Charanchoj, Ałtan-Bu-łak I	Dryas III
Interstadiał kargijski	gleba na terasie I	gleba pod wydmami na lessie	gleba na terasie I — Oszurkowo, poziom górny	Alleröd
Zlodowacenie zyrjańskie	stropowa część aluwii terasy I — poziom M—L (Szyszkińko — Makarowo)	Buzunowo — Batenie	koniec akumulacji terasy I — okresowe zalewanie — chłodny okres — Oszurkowo, poziom 2, 3	Dryas I—II
	górne deluwia na terasie III	terasa I, poziom L	less górny nad Selengą (Ust' Kiachta, Sannyj Mys III ?)	Würm 3
	gleba górna na terasie III Malta	terasa II, poziom L (czastinskaja)	gleba stepowa Sannyj-mys I—II dolny poziom na złożu wtórnym	Würm 2—3

Le problème de la civilisation de Shabarakh-usu et certaines questions sujettes à discussion concernant l'âge de pierre en Mongolie du Sud

Résumé

Sur le territoire actuel de la Mongolie on peut distinguer deux zones géographiques dans lesquelles la colonisation de l'âge de pierre s'est déroulée de manière différente, d'une part sous l'influence du centre qui se trouvait dans la région du Baïkal et de Minoussinsk, de l'autre sous l'influence du centre d'Ordos. Ces zones sont: celle de la Mongolie septentrionale avec les vallées de la Selenga, de l'Orkhon et de l'Onon et celle du Sud englobant les régions désertiques du Gobi et la région submontagneuse de l'Altaï de Gobi. Dans cette étude nous nous sommes surtout consacré à la spécificité de l'évolution de la culture de l'âge de pierre dans le désert de Gobi, en prenant particulièrement en considération le problème de la culture distinguée par N. C. Nelson et P. Berkey (1928), culture dite de Shabarakh-usu (dont l'appellation est aujourd'hui Baïn-dzak). Dans ce but nous nous sommes basé sur les matériaux fournis par l'expédition de R. C. Andrews (1922-1928) et celle de Bergman (1933), et publiés par J. Maringer en 1950, A. P. Okładnikov (1952, 1962), M. Gábori (1961, 1963), V. E. Laritchev (1962) ainsi que sur de nouveaux matériaux réunis dans les environs de Djadokhta par les membres de l'Expédition Paléontologique Polonaise en 1964 (K. Kowalski, R. Gradziński, W. Maczek).

Malgré la découverte de toute une série de gisements qui ont fourni des matériaux abon-

dants, l'état des recherches sur l'âge de pierre dans le désert de Gobi n'a que peu avancé. Les causes en sont surtout: 1) l'absence d'ensembles compacts car jusque là aucun gisement n'a été l'objet d'une systématique exploration planigraphique; 2) l'absence de données stratigraphiques pour une chronologie relative (à l'exception du gisement de Shabarakh-usu où l'on a distingué deux niveaux pendant les recherches de N. C. Nelson); 3) l'absence de données chronologiques. Ces lacunes signalent en même temps la direction que devront prendre les futures recherches et explorations sur place.

Cette situation fait que toute tentative pour établir un cadre chronologique pour le développement de l'âge de pierre dans le désert de Gobi doit être reportée à travers la zone septentrionale de la Mongolie (où le gisement à trois niveaux près du monastère de Erdeni-dzu, situé déjà dans le bassin de l'Orkhon, est particulièrement important) à la Daurie soviétique et les autres régions situées près du lac Baïkal.

Nous avons consacré quelques remarques critiques au problème du Paléolithique inférieur du Gobi, distingué par A. Okładnikov et V. E. Laritchev dans des gisements tels que Otson-maint, Ikh-bogdo, Mandal-govi et d'autres. En dehors du critère peu important dans ces conditions de l'état de conservation (patinisation, éolisation etc.), l'attribution de ces

matériaux au Paléolithique inférieur n'est fondée que sur des analogies avec l'industrie dite de Fen. L'analyse critique des formes principales de cette dernière industrie permet de constater que des inventaires de ce genre se sont maintenus dans le territoire de Chan-si jusqu'au déclin même du pléistocène, ce qui est confirmé par les nouveaux travaux stratigraphiques de W. C. Pei (1964) près de Siara-osso-gol. Sans exclure la possibilité de découvrir des gisements du Paléolithique inférieur et du Paléolithique moyen dans le Gobi, il convient de constater que dans l'état actuel des recherches nous sommes dépourvus des fondements nécessaires pour fixer une date si ancienne de début de la colonisation humaine dans ces régions.

Les tendances générales du développement du Paléolithique supérieur en Mongolie sont représentées par la séquence stratigraphique dans les environs du monastère Erdeni-dzu. Le trait caractéristique de cette évolution est le décroissement de la participation des formes archaïques (mousteroides) et l'apparition de nucléi à lames du type de Paléolithique supérieur. On observe un phénomène semblable dans les gisements gobiens tels que Solongo-Bogd, Ovdogtunkh, Tsagan-ders et d'autres. L'analyse typologico-technique de tous les matériaux réunis dans les environs de Djadokhta permet également de distinguer une série des outils correspondant à cette phase du Paléolithique supérieur qui a précédé la formation de la civilisation dite de Shabarakh-usu. Les traits caractéristiques de ces matériaux sont les suivants: 1. Nucléi à lames et à éclats: discoïdes à deux plans de frappe à face d'éclatement commune, à deux plans de frappe avec deux faces d'éclatement opposées, et à un seul plan de frappe du type caréné; 2. Lames assez larges, au profil non courbé et des éclats, courts et larges; 3. Les outils sont représentés: a) principalement par des racloirs et des lames en forme de racloir latéral exécutés sur de larges éclats lamellaires à l'aide de menues retouches simples; b) puis au second rang par les grattoirs sur bout de lame; c) au troisième rang en ce qui concerne la quantité par les pointes exécutés sur des éclats provenant des nucléi discoïdes; 4. Un trait frappant de ces inventaires est l'absence totale de burins.

Du point de vue typologique, ces matériaux sont reliés par les gisements situés sur les bords de la Selenga et de l'Orkhon au Paléolithique de la région du Baïkal. Mais il faut souligner que la formation d'un Paléolithique supérieur de la région de Selenga du type Altan-boulak I liée au croisement des traditions macrolithiques et microlithiques du Paléolithique sibérien, échoit déjà à sa phase non-développée. Cela permet de tenter une parallèle entre le Paléolithique gobiens pré-shabarakhien et le Paléolithique tardif assez évolué de la région de Baïkal du type de la couche inférieure de Ochourkovo, Chychikine, Makarovo, Bouzounovo et d'autres gisements. En consé-

quence, on a tenté d'établir les limites géochronologiques de ces gisements en se fondant sur les données paléobotaniques (travaux de V. I. Lomakine) et sur le développement des terrasses de la Selenga (travaux de V. G. Guerbova) et du Baïkal (travaux de E. I. Ravsky, N. V. Doumitrachko, N. A. Florensov et d'autres). A l'échelle de la chronologie absolue, ces gisements doivent probablement remonter aux XIIIe—X^e millénaires av. n. e. (Dryas inférieur — Alleröd à l'échelle européenne).

L'étape suivante du développement de la civilisation de l'âge de la pierre dans le désert de Gobi est déjà liée à la culture dite de Shabarakh-usu. En nous fondant sur les données stratigraphiques obtenues par N. C. Nelson, nous pouvons distinguer dans le cadre de cette civilisation les phases pré-néolithique et néolithique (le terme de „mesolithique” pour la première phase ne nous semble pas justifié). Les inventaires pré-néolithiques shabarakhiens sont caractérisés par: 1) la présence de nucléi à lames à un plan de frappe avec une face d'éclatement étroite et de nucléi cylindriques, tout préparés sur les crêtes latérales, au sommet et sur les plans de frappe; 2) la présence des lamelles retouchées des deux côtés de façon menue sur la face inférieure; 3) l'apparition d'outils sur lames et lamelles possédant un amincissement de la bulbe et une retouche écaillée à l'extrémité; 4) la supériorité en nombre des grattoirs de dimensions moyens et des grattoirs courts sur lame parmi les outils; 5) la présence sporadique des burins (à seul coup et sur lame cassée). Cela permet de distinguer certains traits „septentrionaux” de la partie pré-néolithique de la culture de Shabarakh-usu (par exemple, les nucléi) mais accusant, semble-t-il, une influence méridionale dominante de tradition microlithique ordosienne (outils sur lamelles, grattoirs, burins).

Le développement ultérieur de la culture de Shabarakh-usu est caractérisé par l'apparition de la céramique ainsi que les changements suivants dans l'inventaire des objets en pierre: 1) une grande abondance de nucléi à lames à un plan de frappe coniques; 2) continuation du développement des grattoirs, caractérisé par l'accroissement du groupe sur éclat; 3) une quantité énorme de lamelles avec petites retouches; 4) présence de perçoirs; 5) Apparition des pointes de flèche avec retouches bifaciales plates ainsi que d'autres armatures de ce genre. Le Néolithique inférieur baïkalien démontre également des traits analogues (Khinska, Issakovskaïa); ces liens sont également confirmés par le type de céramique provenant de la céramique de Serovo éventuellement d'Afanasiovo. L'ensemble présenté des formes d'outils (surtout les pointes et les armatures bifaciaux avec retouche du type „en pelure”) ainsi que le type de céramique semblent indiquer que le Néolithique inférieur gobiens était encore par excellence une période de chasse et de cueillette. Ce n'est

qu'avec le développement du Néolithique que se font sentir les influences méridionales, représentées par des haches bifaciales faites à l'aide de demi-produits bifaciaux ainsi que par la céramique peinte. Avec l'apparition de la céramique peinte disparaissent aussi les ornements réalisés à l'aide de tissus et de peignes, et une

céramique nouvelle apparaît à l'ornementation gravée et découpée. Cette céramique a des analogies avec la phase tardive de la culture Yangshao et Chi-chia de la seconde moitié du IIIe millénaire av. n. e.

Traduit par Michał Michalak